

Guovdageaidnu-Álttáeatnu og Norges største miljøkamp

Planlagt som forelesning for vegviserstudenter på Sámi allaskuvla 15.09.2022. På grunn av sjukdom blei forelesninga dessverre avlyst eller utsatt inntil videre.

Bakgrunn

For 2 år siden var det på Kulturhuset i Guovdageaidnu ei stor utstilling om det som i ettertid er kalt Alta-saka. Det var en kombinasjon av to vandretstillinger, fra NVE (Norges vassdrags- og energidirektorat) og Justismuseet og ei mindre lokal utstilling laga av Guovdageainnu Meahcceguovddáš. Dette forsøkte vi å sy sammen og gi et allsidig bilde av saka. På åpninga av utstillinga holdt jeg et foredrag om saka og utstillinga, og blant dem som kom for å høre på var de daværende Vegviser-studentene fra Sámi allaskuvla. Nå er det nye studenter, som skal ut til nye elever rundt i landet og som alle trenger å få informasjon om denne saka.

Foredraget mitt dengang var innretta på utstillinga og arbeidet med å dokumentere Alta-saka. Det jeg skal si i dag vil ha et noe annet perspektiv: Hva var det med denne saka som er så viktig at dagens ungdom bør kjenne historia og dagens samiske veivisere bør kunne fortelle om den? Dette blir derfor i stor grad et annet foredrag.

Når man skal snakke om ei svært omstridt sak, er det mest redelig å gjøre greie for egen bakgrunn for å snakke om saka. Jeg er ikke objektiv. Jeg mente dengang at det var feil å bygge ut elva, og jeg mener det fortsatt. Jeg var medlem av Folkeaksjonen mot utbygging av Alta-Kautokeino-vassdraget og deltok på flere møter og aktiviteter, sjøl om jeg ikke var der da det var direkte konfrontasjon mellom demonstranter og politi, og derfor ikke blei bøtelagt og straffa. I ettertid har jeg lest det aller meste som er skrevet av bøker om saka, og på nettsida til Meahcceguovddáš har jeg laga ei framstilling av saka som bygger på disse bøkene, på egne erfaringer og noen egne intervjuer. <http://meahcci.info/altakraft-n.htm>.

(Vise nettsida)

Alta-Kautokeino eller Guovdageaidnu-Áltá?

Her fra Diehtosiida har vi utsikt over en liten del av det vassdraget som har blitt utbygd og som var trua med langt større utbygging. Men hva heter nå det? Det vanlige var og er å snakke om Alta-Kautokeino-vassdraget. Det er å snu saka og vannet på hodet. Både nedbørsområdet til vassdraget og sjølve hovedelva er i all hovedsak i Guovdageaidnu kommune. Bare det siste stykket ned mot sjøen er i Alta. Derfor bruker jeg heller "Guovdageaidnu-Áltá-vassdraget" (eller -čázádat). Kampen foregikk i stor grad i Guovdageaidnu. Det var der det starta i 1970 og kampen for reindrifta i Guovdageaidnu var hele tida en stor del av kampen. Også i sultestreikene var det stor deltaking fra Guovdageaidnu. Når den omtalte utstillinga blei kalt "Kampen om Alta" er det direkte feil, det var ingen kamp om Alta, men en kamp om Guovdageaidnu-Áltá-vassdraget, samtidig som det var en kamp om samisk rett til land og vann. Jeg vil her for å forenkle likevel bruke det mest brukte begrepet, "Alta-saka".

Noen påstander

Jeg skal servere noen påstander, så skal jeg komme tilbake til noe av grunnlaget for disse.

- 1. Altasaka er i norsk og samisk historie den største konfrontasjonen som har vært både om miljøspørsmål og om samerettsspørsmål.**
- 2. For å forstå saka må man kjenne til den politiske og økonomiske bakgrunnen, hva var drivkreftene for utbygging og hva var situasjonen for samene i Norge og for miljøbevegelsen.**
- 3. Det er skrevet mye om saka, men dette er svært skeivt, og det gir derfor et skeivt bilde.**
- 4. Saka er svært aktuell etter over 40 år og når vi nå står overfor lignende konfrontasjoner, kan vi spørre om partene har lært noe av Alta-saka.**

Hva var Alta-utbygginga?

I utgangspunktet var det ei kraftutbyggings sak.

Norge var blant de første land i verden til å utnytte elektrisiteten fra 1870-tallet og de første vannkraftverka blei bygd på 1880-tallet. Først blei strøm brukt mest til lys, seinere utvida med to bruksområder som skilte Norge ut i verdensmålestokk: Det blei vanlig å bruke strøm til oppvarming i hus og det blei bygd opp en stor kraftkrevende industri for verdensmarkedet. Disse bruksområdene kom fordi Norge hadde stor tilgang på billig vannkraft. Uten denne ville vi ha varma opp husa på annet vis og de mange kraftslukende smelteverka ville ikke ha ligget i Norge. Det var en nær sammenheng mellom utbygginga av vannkraft og utbygginga av industrien. Vannkraft var helt sentralt i den norske industristrategien helt fra tidlig på 1900-tallet og dette blei forsterka i etterkrigstida. Vannkraft betydde oppdemninger og reguleringer av store magasin og tørrelgging av elver, tilsammen store naturinngrep. Mange av de største og fineste fossene våre forsvant. Behovet var tilsynelatende uendelig, for fikk man overskudd på strøm, kunne man bare bygge flere smelteverk for eksport. Noen få naturvernere i de store byene protesterte, men det store flertallet slutta opp om utbyggingene. Innafor statsapparatet satt det folk som planla stadig nye utbygginger, særlig konsentrert om NVE.

Når de første kraftverka kom i reindriftsområder, så reindriftssamer snart at disse skapte problemer for drifta. Eksempel er Røssvatn i Nordland, Guolášjohka i Kåfjord i Troms og Adamselv på Laksefjordvidda i Finnmark. Reindrifta var i en svært svak posisjon, først i 1968 blei det slått fast i ei rettssak (Altevannsdommen) at den kunne i visse tilfeller ha rett til erstatning for inngrep. Reindrift blei ikke sett på som noe som kunne hindre ei utbygging. Det blei derfor på 1970-tallet planlagt ei rekke nye kraftverk, som ville ha stor påvirkning på reindrifta, bl.a. ved å stenge flytteveier. Det gjaldt bl.a. Alta, Skáidi, Kvænangen, Skibotn og Saltfjellet.

Samenes posisjon i samfunnet

Samenes posisjon i det norske samfunnet hadde lenge vært svak. Fornorskingspolitikken gikk ut på å utrydde samisk språk og kultur, og var helt dominerende fra midten av 1800-tallet til over midten av 1900-tallet. Først i 1968 fikk vi en landsomfattende samisk organisasjon, året etter at første opplæring på samisk starta i skolen. Den samiske organiseringa var marginal og var ikke forventa å utgjøre noe hinder for planer om utbygginger i samiske bruksområder.

Start og utvikling av plan

Ideen om å bygge ut Alta er kjent i alle fall fra 1912, med ganske konkrete planer på 1920-tallet, som blei lagt bort og dukka opp igjen etter krigen.

I 1952 var storstilt utbygging av både elva og flere vann del av Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge.

I 1956 ga Industridepartementet konsesjon til 2 m oppdemming av Stuorajávri. Dette var ment som et magasin både for Čabardasjohka kraftverk og videre for planlagt kraftverk ved Virdnejávri, altså der det seinere blei bygd.

I 1968 la Vassdragsverket fram en helt konkret plan, som var svært omfattende. Denne omfatta hovedvassdraget fra Čávžu helt opp til Guovdageaidnu Márkan, Joatkkajávrrit, Iešjávri (og dermed Iešjohka/Deatnu), Mázejohka med Biggejávri og Spielgajávrrit, Stuorajávri og Láhpojávri.

Første protester

Den første innvending vi har registrert mot utbyggingsplanene kom i 1961, fra daværende ordfører i Guovdageaidnu. Det var likevel bare et enkelt brev, og blei ikke særlig lagt merke til.

Den store motstanden starta ni år seinere. 27.08.1970 kom Stortingets kommunalkomite til Máze for å fortelle om planen om å gi mer elektrisk kraft til Finnmark, som innebar at Máze måtte fraflyttes.

Da de høye herrene kom, blei de møtt av nesten alle i Máze, med plakater som:

Vi kom først

Vi flytter ikke!

Vi evakuerer ikke igjen!

Dette var et sjokk, både for myndigheter og norsk offentlighet. Tenk samer som protesterte åpent og samla mot myndighetene. Noe slikt hadde man ikke sett siden 1851.

Tenk hvordan det hadde vært her om de ikke hadde protestert. Ikke bare ville Máze vært under vann, men vi ville kunnet se utover enden av den over 10 mil lange sjøen herfra. Og denne store sjøen ville blitt regulert opp og ned mange titalls meter. Et titalls vann kunne vært regulert, blant dem de to største i Finnmark.

Samme året, 1970, gikk Finnmark fylkesting enstemming inn for Altautbygginga inkludert neddemming av Máze. Dette førte til oppvask i Kautokeino formannskap, som på ekstraordinært møte dagen etterpå vedtok: *"Representanten Lauri Keskitalo har ved sin uttalelse om muligheten for Masi-neddemming og sin stemmegiving i Fylkestinget ikke handlet i samsvar med Kautokeino formanskaps innstilling."* Året etter gikk Alta kommunestyre med stort flertall inn for utbygging.

I 1973 vedtok Stortinget den første verneplanen for vassdrag. Bare 4 representanter ville verne Alta-Guovdageaidnu-vassdraget, men det blei bestemt å verne Máze mot neddemming.

Samme år blei det oppretta to aksjonsutvalg mot kraftutbygging, et i Alta og et i Guovdageaidnu. Utover 1970-tallet kom det flere og flere protester, bl.a. Naturvernforbundet og NRL. Nå hadde flertallet i Alta kommunestyre snudd og gikk mot planen, det samme gjorde kommunestyret i Guovdageaidnu. Motstand fra mange hold gjorde at myndighetene reduserte utbyggingsplanene, i alle fall foreløpig. Iešjávri blei tatt ut etter protester fra Finland og myndighetene bestemte seg da for først å satse på et første byggetrinn, som var det som seinere blei gjennomført.

Fra Aksjonsutvalg til Folkeaksjon

Fram mot stortingsbehandlinga høsten 1978 blei motstanden langt bedre organisert. Med utgangspunkt i Alta blei det danna en medlemsorganisasjon, Folkeaksjonen, som kort tid etter starten oppretta lokallag i Máze, Guovdageaidnu og utover landet. Før stortingsbehandlinga overrekte Folkeaksjonen 15000 underskrifter mot utbygging, herav ca. 5700 fra Alta og Kautokeino (61% av de stemmeberettigede i disse kommunene).

Likevel vedtok Stortinget med omlag 3/4 flertall utbygging. Reaksjonen fra Folkeaksjonen var et stort folkemøte i januar 1979 som enstemmig ga Folkeaksjonen fullmakt til å fortsette arbeidet, om nødvendig med bruk av sivil ulydighet. Det blei aktuelt allerede samme året, da anleggsarbeidet skulle starte.

I mellomtida skjedde det store aktiviteter i Alta. På våren blei det arrangert stor utekonsert med noen av Norges mest kjente artister, på sommeren var det i to måneder aksjonsleir i Detsika, der til sammen flere tusen deltok. Samtidig var det vaktleir i Stilla, klar til å sette seg i veggen om det blei gjort forsøk på anleggsarbeid.

Aksjoner for alvor

Første aksjon var i juli, da snudde anleggsmaskinene når det satt demonstranter i veggen. Neste framstøt kom i september, da 150 demonstranter satt i veggen på det såkalte Nullpunktet. 40 politimenn klarte ikke å rydde Nullpunktet, og trakk seg tilbake for å planlegge en større aksjon.

Saka hadde nå utvikla seg til å ikke bare være et forsvar for elva, naturen og reindrifta lokalt, men til ei prinsipp sak om samisk rett til land og vann. Blant de som engasjerte seg var NSR. Da myndighetene ikke ville høre på verken Folkeaksjonen, Naturvernforbundet eller samiske organisasjoner, mente noen samer at det måtte sterkere lut til, og 08.10.1979 satte 7 samer opp en lávvu foran Stortinget. De overleverte brev til stortingspresidenten med krav om stans i utbygginga, og da dette ikke blei innfridd, gikk de til sultestreik. Rundt sultestreiken oppsto raskt et stort støtteapparat. Det var samer som allerede bodde i Oslo, samer som kom tilreisende og de fikk god hjelp av en del norske miljøaktivister. De sultestreichende, sammen med deres hjelpere, gjorde dette til den største opplysningskampanje om samiske forhold i norsk historie, bl.a. gjennom bladet Charta 79, som blei delt ut på gata i Oslo i stort opplag.

Dette var et sjokk for norske myndigheter og kom samtidig som politi og forsvaret planla å sette inn store styrker i Alta. Da nyutnevnt forsvarsminister Torvald Stoltenberg fikk greie på dette,

nekta han bestemt å bruke forsvaret.

Halv seier og utsettelse

Det blei ikke bruk for verken politi eller forsvar i denne omgang, for etter ei ukes sultestreik gikk regjeringa med på en midlertidig stopp i utbygginga, mens forholda for reindriften i området og samenes retter til land og vann blei utreda. Opprettinga av Samerettsutvalget og Samekulturutvalget var et direkte resultat av dette, og dermed indirekte også opprettinga av Sametinget,

Aksjonistene pakka sammen, men de visste at dette bare var en utsettelse. I mellomtida skjedde det mye, både rettssaker og planlegging fra begge sider. Sommeren 1980 gikk omlag 800 aktivister den 4 dager lange Stillamarsjen fra Detsika til Máze.

Den største konfrontasjonen

Det skulle gå litt over et år før det braka løs igjen. Da hadde begge parter mobilisert. 600 politi fra Sør-Norge blei fløyet til Alta og innkvartert på en stor passasjerbåt som var leid inn for dette. Ved Nullpunktet i Stilla var det en stor leir med flere hundre demonstranter, som satt sammenlenka over vegen i bitende kulde, rundt 30 kuldegrader. 14.01.1981 gikk politiet til aksjon med spesialutstyr og vinkelslipere og i løpet av dagen hadde de rydda vegen. Demonstrantene blei kjørt bort og fikk høye bøter. Leiren i Stilla blei rydda og Folkeaksjonen oppretta ny leir på Gargia fjellstue. Denne fikk heller ikke være i fred, men politiet rydda leiren og tok alt utstyr.

21.01.1981, ei uke etter den store konfrontasjonen, blei det satt igang ny sultestreik i Oslo. To uker etterpå blei det fulgt opp ved at 15 samiske kvinner, noen av dem slektninger av de sultestreichende, krevde møte med statsminister Gro Harlem Brundtland og blei sittende på statsministerens kontor i 18 timer, til de blei båret ut av politiet.

Mens den første sultestreiken varte bare ei uke, varte den andre i over en måned, og de sultestreichende var da svært svake. Det var bare et tidsspørsmål når de første ville dø om det ikke kom ei løsning. Regjeringa fant da et halmstrå, å stanse anleggsarbeidet på vegen inntil det var gjort undersøkelser av kulturminner der.

Siste konfrontasjoner

Etter ei hasteundersøking vedtok regjeringa i september igjen å sette i gang anleggsarbeidet. Som sist blei det mobilisert flere hundre politi. Denne gangen valgte Folkeaksjonen at aktivistene skulletrekke seg ut da politiet kom, for ikke å få flere gigantiske bøter. Bare de samiske aksjonistene sto igjen, for å vise verden at her tar staten samenes land med tvang.

Kampen fortsatte med andre midler, bl.a. vedtok et ekstraordinært landsmøte i NSR å bryte alt samarbeid med Staten i protest mot utbygginga. Tross stor mobilisering, som fakkeltog med 2000 deltakere i Alta, og stadige mindre demonstrasjoner, blei det nå klart at motstanderne hadde brukt opp alle sine våpen og at myndighetene ville bruke alle midler for å gjennomføre utbygginga. 24.01.1982 vedtok derfor Folkeaksjonen på et ekstraordinært årsmøte å legge seg ned. En måned etterpå kom Høyesteretts dom i saka som Naturvernforbundet hadde reist, der saksbehandlinga fikk mye kritikk, men retten godtok likevel utbygginga som lovlig.

Siste krampetrekkninger av motstand

Da var egentlig kampen om kraftverket over. Det førte til mye bitterhet og frustrasjon og noen ville ennå ikke gi seg. Tre av dem ville markere dette med ei sprenging av ei bru på anleggsveien. Som kjent var sprenginga mislykka, det eneste som blei ødelagt var armen til Niillas A. Somby. Hans samarbeidspartner John Reier Martinsen måtte da også avsløre seg da han frakta Niillas til sjukestua i Alta, og de blei trua med svært strenge straffer. Niillas rømte da til Kanada, og blei borte et par år, før han blei tvangssendt tilbake til Norge for å ta sin straff.

Demningen og kraftverket sto ferdig i 1987 og det har vært i drift siden.

Hva var argumenta?

For utbygging:

- Kraftmangel
- Skatteinntekter
- Arbeidsplasser

Mot utbygging:

- Naturen, landskap, plante og dyreliv
- Reindrifta
- Laksen
- Lokaldemokrati
- Samerett

Hvem har skrevet historia?

Niillas Somby er en av mange som har skrevet bok om Alta-saka og følgene av den, og han er den eneste som har skrevet på samisk. I fjor blei denne endelig tilgjengelig også på norsk.

Det blei skrevet bøker om saka allerede ganske tidlig i kampen og flere rett etterpå. Siden har det fortsatt fram til Folkeaksjonsleder Alfred Nilsens bok i forfjor. Det sies at seierherrene skriver historia, men slik er det faktisk ikke her.

Det er vesentlig motstanderne av utbygginga som har skrevet, og det mangler mye på ei analyse av hvordan tilhengerne har arbeida for utbygging. De var også aktive, men ofte med andre midler. De hadde statsapparatet med seg, men kunne ikke i samme grad mobilisere entusiastiske tilhengere, med unntak av noen mindre motaksjoner mot leirene. Derimot hadde de pengemakta, og kunne f.eks. gi ut gratisavis i 40000 eksemplar til alle i Finnmark om fordelene ved utbygging.

En annen skeivhet ved litteraturen om Alta-saka er at den nettopp har vært Alta-sak og Guovdageaidnu-perspektivet har blitt borte, med unntak av Máze si rolle tidlig på 70-tallet. Av rundt 20 bøker er ingen skrive av forfattarar frå Guovdageaidnu.

Dokumentasjon av saka

I mange år har det vore snakk om å opprette eit dokumentasjonssenter om Alta-kampen, men så langt har det blitt lite konkret ut av det. Det har kommet et par utredninger og ei prøveutstilling på Gilišillju, og RDM har også gjennomført noen intervju med folk som var med i den tida.

Mi rolle i dette er at jeg fra 2016 var forprosjektleder for det som seinere blei Guovdageainnu meahcceguovddáš, og jeg starta da nettsida **meahcci.info**, som skal gi informasjon om natur, naturbruk og naturinngrep i Guovdageaidnu. Når det gjelder naturinngrep har vi satsa mest på å dokumentere de største, Biedjovággi og Altakraftverket.

Om Guovdageaidnu-Alta-vassdraget har vi kommet et godt stykke på veg i å vise:

- Naturrikdommene i vassdraget (her er det mye igjen)
- Kronologisk historie 1912-2022
- Kulturen i Alta-kampen og Alta-kampen i kulturen.

I tillegg har vi som sagt vært vertskap for to vandreutstillinger og supplert med vår egen.

Noen refleksjoner

Jeg har her vesentlig fortalt noen hovedtrekk av hva som skjedde, men til historia hører også litt refleksjon, som spørsmåla:

- Var myndighetenes beregninger av kraftbehov riktige? Var det nødvendig å bygge ut elva for å sikre lys i Finnmark?
- Blei skadene så store som motstanderne hevda – eller så små som tilhengerne sa?
- Var Alta-kampen en samekamp eller en naturvernkamp, eller begge deler? Var det motsetninger mellom disse? (Særlig i Alta)
- Hvilke linjer var det i motstandsbevegelsen? Hvem støtta sivil ulydighet og hvem gjorde det ikke? Hvem støtta sultestreikene? Hvor sto NSR og Naturvernforbundet?
- Hva har denne kampen betydd for utviklinga av samebevegelsen og sameretten i Norge?

Og til sist:

– Hvem vant og hvem tapte på Altakampen?

Svaret er ikke nødvendigvis så enkelt.

Fortsatt hemmeligheter

Det er fortsatt en del historie som ikke har kommet fram. Noe vil kanskje aldri gjøre det, som hvem som var "den tredje mann" bak brusprenginga i Alta 1982. Kanskje vil det heller ikke komme fram hvem som var politiets agenter blant demonstrantene i Stilla.

Hva kan gjøres videre?

– Vandreutstillingene er nå ferdig med å vandre. Noe bør gjøres for å sikre at vi kan få beholde en versjon av dette som deler av ei permanent utstilling.

– Tanken om et dokumentasjonssenter bør gjenopptas. Det kan gjøres som en del av Meahcgeguovddáš eller et framtidig felles senter for natur, kultur og verdensarv, forutsatt at vi får finansiering og tilgang til faste utstillingslokaler. Dette bør diskuteres med bl.a. RDM, Sametinget og kommunen.

– Nettsidene våre må forbedres, både i innhold og særlig i formen, og vi bør forhandle med NVE om å få tilgang til å legge linker til det materiale de har på nettutstillinga og på skjermen i vandreutstillinga. Og vi trenger profesjonell hjelp til å gjøre det bedre.

– Det bør lages undervisningsopplegg som kan brukes av skoler på forskjellige trinn, både i forhold til utstillinger og med bruk av nettressurser.

Helt til slutt:

Etter Alta-kampen blei det ei pause for nye store naturinngrep, særlig i samiske områder. Men i seinere år har det kommet fullt av slike planer, særlig knytta til vindkraft og gruver.

42 år etter at Detsika-leiren blei Norges lengstvarende protestleir, blei denne rekorden slått av en leir 10 mil lenger nord-øst, på Markoppneset i Repparfjorden. På den leiren deltok flere veteraner fra Alta-kampen og der var satt opp en slags halv-lavvo som hadde vært brukt i Stilla. Fortsatt er det folk som kjemper for å forsvare naturen og same retten mot inngrep. Igjen står sameaktivister og naturvernere sammen. Det ser derimot ut som både NSR og Naturvernforbundet har gått bort fra sin motstand mot å bruke sivil ulydighet.

Men det er ei annen historie, som jeg gjerne forteller om en annen gang.

Svein Lund